

## DE JEUGD VAN TEGENWOORD

### Adolescentie in de lacaniaanse psychoanalyse

Lieven Jonckheere<sup>1</sup>

YwY of "Youth is wasted on the Young"  
(naar George Bernard Shaw)

Dat "viaLACAN 4" aan de adolescentie is gewijd, zal in de lacaniaanse wol geverfde lezers verbazen. De adolescentie is meer iets voor psychologen, voor ontwikkelingspsychologen, die het "groeien naar" (etymologie van het woord 'adolescentie') de volwassenheid via het zogenaamde 'biopsychosociaal model' benaderen. Dat model komt al meteen aan het licht in de manier waarop de psychologie de leeftijdsgrenzen van de adolescentie heeft doen verschuiven. Het van Dale woordenboek situeert de adolescentie tussen vijftien en twintig jaar; we zouden dat de psychische kernadolescentie kunnen noemen. Biologie *oblige*, zeker voor de psychologie – en dus is daar aan de onderste leeftijdsgrens meteen ook de puberteit aan toegevoegd geworden – waardoor de Wereldgezondheidsorganisatie de adolescentie netjes met de teens kan doen samenvallen: van tien tot negentien jaar. Wat de bovenste leeftijdsgrens betreft blijkt de adolescentie, door allerlei socio-culturele of socio-economische evoluties, alsmaar langer gerekt te worden: in de Verenigde Staten klokt men de adolescentie tegenwoordig pas op drieëntwintig jaar af – maar alles laat voorzien dat we binnenkort met adolescenten van dertig opgescheept zullen zitten.

De basis voor die biopsychosociale constructie van de adolescentie door de psychologie werd al in 1904 gelegd, door Stanley Hall, eerste voorzitter van de American Psychological Association, met zijn in twee kloeke boekdelen verschijnend magnum opus "Adolescence: its Psychology and relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education". Hall verwees daarin als een van de eerste grote universitairers met redelijk wat enthousiasme naar Freuds prille psychoanalyse. In 1909 zou hij Freud zelfs naar Amerika uitnodigen.

Freud was Hall daar bijzonder dankbaar voor. Desondanks deed hem dat nooit naar diens standaardwerk over de 'adolescentie' verwijzen. In "Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie", gepubliceerd in 1905, verwees hij daar niet naar – en hij zou zich ook nooit verplicht voelen om dat in een van de vele latere sterk aangevulde edities (1909, 1914, 1920) goed te maken. In plaats van zich te laten inspireren door dit soort psychologiserende benadering van de volwassenwording, die inderdaad met biologische haken en sociale ogen aan elkaar hangt, bleef Freud zijn eigen structurele benadering van de verhouding tussen puberteit en kindertijd trouw. 'Structureel' betekent dat de seksualiteit een dubbele start kent: een eerste, valse start in de kindertijd, en als gevolg daarvan een tweede, chaotische start in de puberteit. Die valse kinderstart heeft te maken met een complex aan factoren waardoor de ontmoeting met het seksuele op dat moment wel traumatisch moet zijn: het overwicht van het visuele en de anatomische onwetendheid, de onvermijdelijke inmenging van de ouders, het psychisch en fysiek geen weg kunnen met het genot, enzovoorts. Dat trauma van die te vroege ontmoeting met de seksualiteit in de kindertijd verwerkt het kind uiteindelijk via de gekunstelde oplossingen die het Oedipuscomplex en het fantasma zijn. Als de puber er dan later biologisch wel klaar voor is, en er in feite geen enkele reden meer is waarom de seksualiteit traumatiserend zou moeten uitpakken, blijken die infantiele oplossingen hem en haar parten te spelen. Als gevolg daarvan wordt de seksualiteit één chaos, en wordt ze nog maar eens traumatiserend. Vraag

---

<sup>1</sup> Analyticus met Praktijk (A.P.), lid van "Kring voor Psychoanalyse van de New Lacanian School", "New Lacanian School" en "World Association of Psychoanalysis" – lesgever "PPaK-Gent" – jonckheere.lieven@gmail.com

is dan ook of een puber op dat moment nog in staat is om andere manieren van omgaan met het seksuele te vinden, of uit te vinden, dan degene die hij in zijn kindertijd heeft ineen geflanst. Het moet gezegd dat Freud op dit punt niet echt een vooruitgangsoptimist is, en dus geen spectaculaire ontwikkelingen meer mogelijk ziet. Er wordt wel eens gezegd dat, voor Freud, op seksueel vlak alles voor de leeftijd van vijf jaar zou bepaald zijn. Niet ten onrechte. In elk geval: het resultaat van zijn structurele benadering is wel dat er bij Freud geen sprake is van een adolescentie, in de zin dat er tussen puberteit en volwassenheid, op seksueel vlak, nog ruimte zou zijn voor fundamenteel nieuwe ontwikkelingen.

We kunnen nu zeggen dat de psychoanalyse na Freud niet in staat is geweest om deze structurele visie op de seksualiteit aan te houden – en dat ze als het ware is geregresseerd tot de door Hall geïntroduceerde psychologisering, met al haar biopsychosociale constructies. Waaronder dus de adolescentie. Vanaf de jaren vijftig van vorige eeuw gingen de postfreudianen inderdaad allerlei theorieën over de adolescentie ontwikkelen. We kunnen op dat vlak een onderscheid maken tussen ego psychology en Self psychology.

Binnen de ego psychology heeft vooral de Grote Akela die Anna Freud<sup>2</sup> was, zich met de adolescentie beziggehouden. Eerst moet het kind via de oplossing van het Oedipuscomplex tot een soort eigen 'verlangen' komen. En dan moet de adolescent via de ontwikkeling van zijn ego nog eens tot de realiteit komen, realistisch worden dus. Het was overigens Anna Freuds mentor, Siegfried Bernfeld, die in 1923 als eerste wees op het almaar langer duren van de adolescentie.

De Self psychology is een vorm van kritiek op die ego psychology, onder meer via de ontwikkeling van een andere visie op de adolescentie. Begin jaren zestig stelde Peter Blos<sup>3</sup>, bijgenaamd Mr. Adolescence, en nog altijd de psychoanalytische autoriteit inzake de adolescentie, dat wat zich in de adolescentie ontwikkelt niet het ego is (dat is gefixeerd), maar het Self – dat Self is een potentieel dat op actualisering wacht, een 'competentie' zou men tegenwoordig zeggen, met een concept dat inderdaad uit dat soort Self psychology stamt. De adolescentie is dus de periode waarin we groeien door de ontwikkeling van onze competenties.

Een Self-psycholoog van een heel ander kaliber, en wat mij betreft de interessantste postfreudiaan over adolescentie, is Donald W. Winnicott. De adolescentie benadert hij vanuit de oppositie *true Self en false Self*. In een knap tekstje uit 1963 vergelijkt hij de daaruit resulterende *struggle to feel real* met een wanhopige *struggle through the doldrums*<sup>4</sup>. Die doldrums of stiltegordel – de streek van perfecte windstilte rond de evenaar, waardoor boten vroeger soms wekenlang onder een loden zon lagen te wachten alvorens te kunnen verder zeilen – zijn een bijzonder geslaagd want gelaagd beeld voor het meest fundamentele lotgeval van de drift in de adolescentie, zijnde de complete verlamming door die drift. De vraag van de adolescentie is dan ook, in een formulering van Noel Gallagher, "how to get out of the doldrums"<sup>5</sup>, hoe uit die verlamming door de drift raken – en tot iets als een eigen verlangen komen? Dat is niet evident, en ook niet zonder risico. Om weer op dreef te komen moesten zeilboten immers liggen wachten op de onvermijdelijke tropische storm (de hormonenstorm van de puberteit) die op die doldrums volgde, met als gevolg dat ze in een eerste tijd zo goed als zeker op drift raakten. Ook al omdat de ondertussen langzaam gaargekookte bemanning 'gek' was geworden en was gaan muiten (driftmatige *passages à l'acte* in de adolescentie). Op het moment dat de tropische hormonenstorm effectief opstak, bleek er dan meestal ook geen kapitein of ego meer aan boord te zijn.

---

<sup>2</sup> Freud, A. (1958). Adolescence. In: The psychoanalytic Study of the Child XIII, pp. 255-278.

<sup>3</sup> Blos, P. (1962). On adolescence. A psychoanalytic Interpretation. NewYork-London: Free Press.

<sup>4</sup> Winnicott, D.W. (2016 [1963]). Struggling through the doldrums. In: The Collected Works VI, Oxford University Press, pp. 187 ev.

<sup>5</sup> Noel Gallagher's High Flying Birds (2017). Holy Mountain (Official Music Video). Geraadpleegd op 11 april 2019 via <https://www.youtube.com/watch?v=BIQdUJ04iNY>

Lacan is de enige die teruggekeerd is tot Freuds structurele visie op de seksualiteit, waarin de infantiele oplossingen voor het trauma van de eerste ontmoeting met de seksualiteit ervoor zorgen dat ook de tweede ontmoeting met de seksualiteit in de puberteit traumatisch moet worden. Dat gebeurde in wat men de eerste tijd in zijn onderwijs noemt. Lacan zou op dat moment dan ook geen enkel belang aan de adolescentie hechten. Maar ook later zou hij dat nooit doen, toen hij aan gene zijde van Freud, in de laatste tijd van zijn onderwijs, zijn eigen weg begon te zoeken.

Dat neemt niet weg dat we zowel bij de eerste als bij de laatste Lacan een theoretische of literaire casus van een adolescent vinden – die allebei als een soort paradigma kunnen dienen, in die zin dat ze beide toelaten om cruciale vragen te stellen die aan elke mogelijke benadering van de adolescentie door de lacaniaanse psychoanalyse voorafgaan. Bij de eerste Lacan is dat de casus van Shakespeares Hamlet, waarop Lacan in 1959 uitgebreid inging, in zijn “Seminarie VI” over het verlangen. Bij de laatste Lacan is dat de casus van het dubbelpersonage Melchior&Moritz in Wedekinds “Frühlings Erwachen”, waarbij Lacan heel kort stilstond in zijn voorwoord tot de eerste volledige opvoering in het Frans, in 1974, van dat stuk. Van dat voorwoord brengen wij hier een Nederlandse vertaling. Samen met Freuds commentaren, in 1907, in besloten kring, op datzelfde toneelstuk. En een uitgebreide analyse van de rol van de duistere heer-met-vrouwenmasker waarmee Melchior&Moritz zich volgens Lacan op het einde van het stuk geconfronteerd ziet.

Blijft echter dat noch de eerste noch de laatste Lacan het expliciet over de adolescentie hebben gehad. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat lacanianen die zich tot de eerste Lacan beperken, het zo goed als nooit over de adolescentie hebben. Maar dat lacanianen, zoals wijzelf, die zich op de laatste Lacan baseren, zich heel recent plots wel massaal met de adolescentie zijn gaan bezighouden, dat moet wel weer heel erg verrassen. Dat is vooral de verdienste van Jacques-Alain Miller, die in 2015 een opgemerkte interventie over de adolescentie deed. Het spectaculaire effect van die interventie – het was alsof wij daar hadden op zitten wachten, om eindelijk ook eens over de adolescentie te kunnen schwärmen – was voor mij de aanleiding om “viaLACAN 4” aan die wat ons betreft nieuwe betekenaar van de adolescentie te wijden. Bij de voorbereiding bleek dat die interventie van Miller eigenlijk al de vierde tijd én beslissende tijd is in onze reactie op het appel dat de adolescentie blijkbaar al lang op ons doet om als betekenaar erkend te worden.

Om te beginnen situeerde onze reactie op dat appel zich nog binnen Freuds structurele benadering, die ook deze is van de eerste Lacan. Maar ook toen hadden we wel al een klinisch oog voor al wat daaraan ontsnapt, voor du nouveau dans l’ado, voor wat er in de adolescentie op het gebied van de omgang met de seksualiteit niet volledig infantiel bepaald is.

Tijd één daarin is Serge Cottets “Puberté Catastrophe” (1985). Daaruit onthouden we dat de adolescentie een antwoord is op het trauma dat de puberteit vormt. Maar ook dat er tijdens die adolescentie toch wel een aantal reorganisaties plaatsvinden die geen exacte kopieën van kinderoplossingen zijn: Cottet vermeldt de keuze van het liefdesobject én de keuze voor bepaalde perversies. Dit inspirerende korte tekstje, gepubliceerd in een meer cultureel getint magazine, heeft nooit school gemaakt en daar wordt ook nu nog maar heel zelden naar verwezen. U vindt het hier, in “viaLACAN 4”, als een soort mythische eerste keer waarop wij het appel van de adolescentie op ons hebben vernomen.

Tijd twee binnen de structurele lacaniaanse benadering van de adolescentie is Alexandre Stevens’ “L’adolescence, symptôme de la puberté” (1998). Daarin wordt onder meer aangetoond dat ook na de kindertijd sommige evenementen een ‘oorspronkelijk’ trauma kunnen vormen. In de lijn van de mythevorming volgens Lévi-Strauss, zoals Lacan die onder meer gebruikt om de ontwikkeling van een fobie te begrijpen, betekent “adolescentie als symptoom” dat de adolescentie beantwoordt aan de exploratie van alle mogelijke antwoorden op de onmogelijkheid waarmee het opduiken van een Reële in de puberteit het subject confronteert. Ook die tekst heeft op het moment van zijn verschijning niet echt school gemaakt. Maar achteraf, in de derde tijd, waarover ik het meteen zal hebben, zal daar wel vaak naar verwezen worden als een beginpunt.

De volgende twee tijden en vier teksten zijn niet meer echt structureel, in freudiaanse zin. Ze speuren de adolescentie niet meer af naar klinische nieuwigheden tegenover de fundamentele herhaling van de kindertijd vanaf de puberteit. We zouden dat een topologische benadering kunnen noemen, omdat we de adolescentie vanaf dat moment meer en meer zijn gaan beschouwen als een kans op een soort herverknoping van het Symbolische, het Imaginaire en het Reële – en dit via een nieuw, vierde element dat Lacan l'escabeau noemt. Miller beschouwt die escabeau of 'opstapje' als Lacans benadering van Freuds sublimering, maar dan met het accent op het narcisme. In de puberteit is er effectief een probleem met het narcisme – narcisme dat ik hier even vereenvoudig als "zichzelf voldoende knap vinden en dus kunnen luchten". Voor de puberteit was het narcisme gebaseerd op het Ik-ideaal. Dat Ik-ideaal is vaak een trek langs de kant van de vader, waarmee het kind zich identificeert – en van waaruit het dan zichzelf als het ware goedkeurend kan bekijken. Vanaf de puberteit blijkt dit vaderlijk Ik-ideaal niet langer het narcisme te kunnen ondersteunen, dat punt of die trek wordt inconsistent. En dus vindt de puber zichzelf 'lelijk', op elk gebied. Er moet dan ook een andere basis voor dat narcisme gezocht worden, een 'punt' van waaruit het narcisme kan geüpdatet worden. Dat punt moet de adolescent zelf construeren. Hij of zij moet voor zichzelf een 'opstapje' maken, waarop hij of zij zichzelf kan hijsen en zichzelf weer beau of 'knap' kan vinden – een knapmakend opstapje: "Hier stehe Ich, was bin ich schön!" Dat zelfgemaakt 'opstapje' komt dus in de plaats van het vaderlijk Ik-ideaal – en moet dus een narcisme 2.0 mogelijk maken. We krijgen daarvan heel wat concrete klinische voorbeelden in de vier teksten die representatief zijn voor de twee meest recente tijden van onze interesse voor de adolescentie.

Centraal in tijd drie staat Philippe Lacadées "Eveil et Exil. L'adolescence comme la plus délicate des transitions" (2007). De context waarin dat boek verscheen, de relletjes in de Parijse faubourgs namelijk, waarbij jongeren massaal auto's in brand staken, maakt dat het zich beperkt tot allerlei vormen van gewelddadig gedrag (passages à l'acte en meer in het algemeen zogenaamd 'risicogedrag') en gewelddadige taal (onder andere het rappen). Daarin blijft dus het autistische naar binnen toe op drift slaan onderbelicht: jongeren die zich in hun kamer op een of ander scherm geplakt suf surfen en enkel nog in sms-taaltje of managementjargon communiceren. Met "La Modernité Ironique et la Cité de Dieu" vertalen we hier een artikel dat een goed beeld geeft van de bijdrage van Lacadée. Het inspirerende karakter van zijn werk heeft, samen met de omstandigheden, gemaakt dat er vanaf dat moment in onze middens een grote belangstelling voor de adolescentie is ontstaan. Met heel wat kwalitatief hoogstaande teksten, waarvan de beste expliciet de kliniek van het 'opstapje' exploreren. Een mooi voorbeeld daarvan is Pierre Naveaus "Un cas extrême de refus" (2009).

Komen we tot slot tot de vierde, beslissende tijd – waarvan we mogen zeggen dat wij vanaf dat moment echt op het appel van de adolescentie zijn gaan antwoorden. Die tijd is ingeluid geworden door Jacques-Alain Millers "En direction de l'adolescence" (2015). Zoals we van Miller gewoon zijn is ook deze tekst weer zo rijk aan ideeën, zo conceptueel genuanceerd én zo klinisch vernieuwend dat ik mij hier niet aan een of andere vorm van samenvatting waag. Basis van die interventie is in elk geval Lacans stelling dat we niet kunnen genieten van het lichaam van de Ander, dat we dus enkel van onszelf genieten, dat wil zeggen van het eigen lichaam, de eigen fantasma's, de eigen taal. En dat is waarmee adolescenten vandaag massaal frontaal geconfronteerd worden. Uit het grote aanbod van theoretisch én klinisch interessante teksten dat daardoor geïnspireerd is geworden, heeft "viaLACAN 4" er ook weer eentje weerhouden dat nagaat hoe het in de kliniek met het 'opstapje' en het narcisme 2.0 is gesteld – en dat is Laurent Duponts "Un ado sur l'escabeau" (2016).

De klinische vignetten die de redactie in eigen kringen wist bijeen te sprokkelen, doordat we die daar in het kader van een of andere vorm van permanente vorming gepresenteerd en bediscussieerd hoorden worden, liggen allemaal in die lijn. Elk vignet toont op zijn manier dat het in de adolescentie voor het subject een kwestie is van voor zichzelf een onnavolgbaar eigen 'opstapje' te maken, van waarop het zichzelf weer enigszins knap vindt en kan luchten.

“viaLACAN 4” eindigt filmisch, met “Boys and Girls Made in Flanders Today”. Met de gedeelde ‘verslaving’ van een nieuwe vader én een nieuwe zoon in “Beautiful Boy”, Felix Van Groeningens laatste film. En de actualisering van “Girl=Phallus”, in Lukas Dhonts eerste film.